

ECUMENICAL PATRIARCH NIPHON'S FAKE LETTER TO KIEV METROPOLITAN JOSEPH

Słowa kluczowe: patriarcha Nifon, metropolia kijowska

Σύμφωνα με τα έως τώρα αποδεκτά, το 15^ο αι., ο οικουμενικός πατριάρχης Νήφων Β΄ απάντησε σε προηγούμενη επιστολή του Κιέβου Ιωσήφ (Joseph A' Bolgarynovich ή *Bolharynowiez*), με την οποία ο δεύτερος ζητούσε οδηγίες σχετικά με την εφαρμογή ή μη των αποφάσεων για την Ένωση των Εκκλησιών, που είχαν ληφθεί στη Σύνοδο της Φλωρεντίας το 1439. Ο Πατριάρχης, σύμφωνα με το κείμενο της επιστολής, αρχικά αναφερόταν στο ιστορικό της Συνόδου και τόνιζε τη νομιμότητά της, στη συνέχεια απαριθμούσε τις συνέπειες που θα συνεπαγόταν για τους Ορθοδόξους η άρνηση της εφαρμογής της και τέλος προέτρεπε τον αποδέκτη να αποδεχθεί την Ένωση.

Η ύπαρξη της επιστολής είχε επικρατήσει στη βιβλιογραφία και έως πρόσφατα δεν είχε ποτέ αμφισβητηθεί. Το κείμενό της επιστολής έκανε την εμφάνισή του, για πρώτη φορά, σε ένα βιβλίο, το οποίο δημοσιεύθηκε στα πολωνικά, το 1617 στη Βίλνα, με τον εύλογο τίτλο «Η υπεράσπιση της Ένωσης των Εκκλησιών ή αποδείξεις που δείχνουν ότι η Ελληνική Εκκλησία θα όφειλε να ενωθεί με τη Λατινική Εκκλησία»¹. Συγγραφέας του βιβλίου είναι ο αρχιεπίσκοπος Σμολένσκ Λέων [Leo (*Lew* ή *Leu*) Krcuza]², ο οποίος δήλωνε στο κείμενό του ότι κατείχε ο ίδιος το ελληνικό πρωτότυπο του πατριαρχικού γράμματος και έδινε τη μετάφρασή του στα πολωνικά.

Η εκδομένη στα πολωνικά επιστολή, θα μπορούσε να είχε μείνει άγνωστη το ευρύ κοινό, αν δεν γνώριζε, δέκα χρόνια αργότερα, μια απόδοση από τα πολωνικά στα λατινικά, η οποία εκδόθηκε στα *Annalii ecclesiasticorum* του Βατικανού. Αυτή η λατινική απόδοση αναδημοσιεύθηκε σε όλες τις μεταγενέστερες εκδόσεις του ίδιου έργου³.

Από τα *Annalii ecclesiasticorum*, ο Κωνσταντίνος Σάθας αποθησαύρισε την πληροφορία για την ύπαρξη τέτοιας επιστολής⁴ και με τον τρόπο αυτό διοχετεύθηκε και παγι-

¹ L. Kreuse, *Obrona jedności cerkiewnej abo dowody któremi się pokaznie iż grecka cerkiew z lacińską ma być zjednoczona*, Wilno 1617, (ανατ. *Russkaja Istor. Bibl.* 4, St. Petersburg 1878, p. 157-312).

² Για το πρόσωπο και τη δράση του βλ. J. Krajcar, *Religious Conditions in Smolensk 1611-1654*, „*Orientalia Christiana Periodica*” 33 (1967), p. 409-410.

³ Βλ. ενδ. „*Monumenta Ucrainae Historica*” v. I. (1075-1623), Romae 1964, p. 5-7.

⁴ *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, επιστasia Κ. Ν. Σάθα, τ. Γ΄, Ev Βενετία 1872 (φωτ. ανατ. 1972), κζ΄.

ώθηκε στην ελληνική βιβλιογραφία. Το γεγονός ότι την πλαστότητά της δεν τη διέκρινε κανείς, ούτε ακόμη και ο οξυδερκής και καχύποπτος Μανουήλ Γεδεών⁵, οφείλεται μάλλον στο ότι ο τελευταίος δεν είχε διαβάσει το δημοσιευμένο κείμενο, αλλά ούτε και παρουσιάστηκε ποτέ το ελληνικό πρωτότυπο, ώστε να προβληματίσει τους ερευνητές.

Την πρώτη όμως υπόνοια για τη μη γνησιότητα του εξεταζομένου κειμένου προκαλεί αυτό ακριβώς το γεγονός, ότι δηλαδή, όχι μόνο δεν παρουσιάστηκε ποτέ το ελληνικό πρωτότυπο του πατριαρχικού γράμματος, αλλά και σε καμμία πηγή προγενέστερη του 1617 δεν αναφέρεται κάτι σχετικό.

Εντύπωση προξενεί επίσης, η ανάμιξη του ονόματος τού πατριάρχη Νήφωνα Β΄⁶, σε κείμενο τέτοιου περιεχομένου, αφού είναι γνωστό ότι αυτός είχε ενεργά ταχθεί ενάντια στην εφαρμογή των αποφάσεων της Συνόδου της Φλωρεντίας στην ορθόδοξη Ανατολή. Ο Νήφων ήταν πελοποννήσιος, μεταγραφέας χειρογράφων ως καλλιγράφος, ταξίδευε κηρύττοντας και στηρίζοντας τους Ορθοδόξους στο δόγμα και εξαιτίας της αρετής και της παιδείας του εκλέχθηκε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Με την ιδιότητά του αυτή άλλωστε –ως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης– είχε συνυπογράψει τον «Τόμο» της Πανορθόδοξης, της τοπικής δηλαδή, σε θέση οικουμενικής, Συνόδου, η οποία συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1483/1484 και ανέτρεψε τις αποφάσεις της Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας για την Ένωση των Εκκλησιών.

Άλλο, κύριο ζήτημα γνησιότητας θέτει η χρονολογία του εγγράφου. Σύμφωνα με τον πρώτο εκδότη και υποτιθέμενο κάτοχο του ελληνικού πρωτοτύπου, αρχιεπίσκοπο Σμολένσκ Leo Kreuza, το πατριαρχικό γράμμα έφερε χρονολογία 5 Απριλίου 7000 από κτίσεως κόσμου, ινδικτιώνος ια΄ (*Anno septem millesimo mensis aprilis V. undecima currente indictione*), δηλαδή 5 Απριλίου 1493. Η χρονολόγηση των κειμένων από κτίσεως κόσμου απηχεί το βυζαντινό τρόπο χρονολόγησης, όταν ως συμβατική αρχή του χρόνου τοποθετούνταν ο Αδάμ (για το λόγο αυτό συχνά αναφέρεται και ως *από Αδάμ*), δηλαδή το 5508 π.Χ. Επειδή όμως στο βυζαντινό, όπως και το εκκλησιαστικό έτος, αφετηρία είναι η 1^η Σεπτεμβρίου, προκειμένου να μεταγράψουμε τη χρονολογία, αν πρόκειται για τους πρώτους οκτώ μήνες του χρόνου αφαιρούμε το 5508, ενώ για τους τέσσερεις τελευταίους αφαιρούμε το 5509. Η ινδικτιώνα είναι ο δεκαπενταετής κύκλος χρονολόγησης, ο οποίος για φορολογικούς λόγους δημιουργήθηκε στη ρωμαιοκρατούμενη Αίγυπτο. Η σημείωσή της αποτελεί το συνηθισμένο λάθος των πλαστογράφων, αφού η αναγραφή της σε συνδυασμό πάντοτε με τη χρονολογία είναι μία σειρά αριθμητικών πράξεων⁷, στις οποίες οι μεταγενέστεροι γραφείς/παραχαράκτες συχνά έκαναν λάθος.

Παρά όμως την ορθή χρονολόγηση του εγγράφου το έτος εκείνο, το 1493 δηλαδή, ο Νήφων δεν ήταν ακόμη πατριάρχης, αφού η πρώτη πατριαρχία του είχε τελειώσει στις αρχές του 1488 και η δεύτερη θα άρχιζε το καλοκαίρι του 1497. Παράλληλα, ούτε και

⁵ Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Αθήναι²1996, p. 371.

⁶ Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Αθήναι²1996, p. 368-372.

⁷ Για παράδειγμα: 1493+3 = 1496:15 = 99, το υπόλοιπο 11 είναι η 11^η ινδικτιώνα.

ο φερόμενος ως αποδέκτης της επιστολής Ιωσήφ, είχε το αξίωμα με το οποίο προσφωνείται στο κείμενο, δεν είχε δηλαδή ακόμη εκλεγεί στη μητρόπολη Κιέβου. Το 1493 μητροπολίτης Κιέβου ήταν ακόμη ο φιλενωτικός Ιωνάς (Gleзна), ενώ ο Ιωσήφ ανήλθε στο θρόνο το 1498.

Όλα τα παραπάνω συνηγορούν υπέρ της πλαστότητας της συγκεκριμένης πατριαρχικής επιστολής. Η σημασία όμως των πλαστών κειμένων στην ιστορική έρευνα δεν είναι αμελητέα. Αρχικά, επειδή κυρίως, αποκαλύπτουν τη βούληση, εκείνων των οποίων τα κατασκεύασαν, να αναπληρώσουν ότι δεν υπήρχε και ήθελαν να έχουν. Είναι επίσης σημαντικά επειδή, προκειμένου να είναι πειστικά, μιμούνται τόσο τα γνήσια, που συχνά παρέχουν στοιχεία για τα τελευταία, όταν δεν σώζονται τα αυθεντικά.

Η εξεταζόμενη επιστολή τέθηκε από το Δημήτρη Αποστολόπουλο, στην κρίση της επιστημονικής κοινότητας πριν λίγα χρόνια, σε συνέδριο σχετικά με τα προβλήματα έκδοσης πηγών και τα πλαστά έγγραφα, το οποίο έλαβε χώρα στην Βενετία. Δημοσιεύθηκε επίσης, σε σχετικό άρθρο⁸ και προστέθηκε στη σειρά των παραδειγμάτων πλαστών εγγράφων, τα οποία δημιουργήθηκαν για την εξυπηρέτηση καθορισμένων στόχων.

Στην προκειμένη περίπτωση λοιπόν, ενδεικτικός είναι ο χρόνος και ο τόπος εμφάνισης του κειμένου. Βίλνα 1617. Η ρωμαιοκαθολική εκκλησία είχε βρει στην Πολωνία πρόσφορο έδαφος για να προωθήσει την ιδέα της Ένωσης των Εκκλησιών μέσω της Ουνίας. Τούτο συνέβη καθώς η πολιτική εξουσία της Πολωνίας είχε επιλέξει να συμπορευθεί με τη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Η στροφή αυτή χρονολογείται στα τέλη του 16^{ου} αι., μετά την άνοδο στο θρόνο του Σιγισμούνδου, το 1587.

Στο εκκλησιαστικό επίπεδο εκφράζεται με τη Σύνοδο της Βρέστης, το 1596, στη διάρκεια της οποίας ο αρχιεπίσκοπος του Κιέβου, καθοδηγημένος από το Σιγισμούνδο, τόνισε ότι η Ένωση θα ενδυνάμωνε το κράτος της Πολωνίας. Τότε τέθηκε από ορισμένα μέλη της Συνόδου, το γνωστό, σε όλη τη διάρκεια της οθωμανοκρατίας, ερώτημα, πως δηλαδή ήταν δυνατόν ο δούλος των Τούρκων, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, να είναι αρχηγός της Εκκλησίας. Η Σύνοδος διαірέθηκε σε δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις, την Ορθόδοξη και τη Λατινική, η οποία και υπερίσχυσε με τη βοήθεια της πολιτικής εξουσίας.

Με γνώμονα τη διαμορφωμένη αυτή κατάσταση, στα τέλη του 16^{ου} αι., είναι φανερό ότι το βιβλίο του 1617, με την πλαστή πατριαρχική επιστολή, αποτελεί ένα μικρό επεισόδιο στην προσπάθεια καθιέρωσης της Ουνίας στην Πολωνία. Ο συγγραφέας, μητροπολίτης Σμολένσκ Leo Kreuza ανήκε στην οικογένεια Rzewuski, η οποία κατείχε γαίες στην Ποδλασία (Podlasia). Είχε σπουδάσει στο περίφημο Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου

⁸ Δ. Γ. Αποστολόπουλου, *Une lettre du Patriarcat de Constantinople du XVe siècle, "made in Poland" au XVIIe siècle*, [in :] *Literatura, Historia, Dziedzictwo, Prace ofiarowane Profesor Teresie Kostkiewiczowej*, Βαρσοβία 2006, p. 110-116.

Αθανασίου στη Ρώμη⁹, του οποίου στόχος ήταν η εκπαίδευση των νεαρών ορθοδόξων μαθητών, προκειμένου να υπηρετήσουν την Εκκλησία, αλλά και την Ένωση, γι' αυτό και υποχρεώνονταν να μνημονεύουν τον Πάπα. Ο Leo μετά την ανάδειξή του σε διδάκτορα του Κολλεγίου, χειροτονήθηκε στη Ρουθηνία μοναχός σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό, αλλά στη συνέχεια ανέλαβε την ακαδημαϊκή υποστήριξη της Ένωσης της Βρέστης. Στην προσπάθειά του αυτή εντάσσεται και η έκδοση του παραπάνω βιβλίου, το 1617, από τις εκδόσεις Mamonic. Διατέλεσε ηγούμενος της μονής της Βίλνας και ονομάστηκε αρχιεπίσκοπος Σμολένσκ το 1625. Η δράση του μάλιστα, μετά την επικράτηση της Ουνίας, επεκτάθηκε στον αγώνα κατά των προτεσταντών, όταν διακρίθηκε σε δημόσιες συζητήσεις μαζί τους.

Σχετικά με την εξεταζόμενη, πατριαρχική επιστολή, δυστυχώς, ο δημιουργός του πλαστού εγγράφου ενέργησε επιπόλαια και δεν υπολόγισε σωστά τα έτη πατριαρχίας του Νήφωνα (1486-1488, 1497-1498), ούτε και το διάστημα (1498-1501) κατά το οποίο ήταν μητροπολίτης Κιέβου ο Ιωσήφ. Τέτοιες άλλωστε λεπτομέρειες, περισσότερα από εκατό χρόνια μετά από την εποχή στην οποία αναφέρονταν, θα ήταν μάλλον ασήμαντες. Αυτό που ζητούσαν οι εμπνευστές του πλαστού εγγράφου ήταν να νομιμοποιήσουν ιστορικά και να δώσουν την καταξίωση του χρόνου στο εγχείρημά τους, την υποταγή δηλαδή, των ορθοδόξων πληθυσμών της περιοχής στη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Υποστηρίζοντας ότι, ήδη από το δεύτερο μισό του 15^{ου} αι., ο Οικουμενικός Πατριάρχης προέτρεπε τον τότε μητροπολίτη Κιέβου να ακολουθήσει την ιδέα της Ένωσης, εξυπηρετούσαν τις επιδιώξεις τους. Για το λόγο αυτό θέλησαν να αναπληρώσουν το ζητούμενο και δεν δίστασαν να προχωρήσουν στην κατασκευή του αναγκαίου «τεκμηρίου».

SUMMARY

Despina Stef. Michalaga, Athens

Ecumenical Patriarch Niphon's fake letter to Kiev Metropolitan Joseph

Keywords: Patriarch Niphon's, Metropoly of Kiev

Up to very recently it was a generally accepted fact, that in the 15th century, the Ecumenical Patriarch Niphon B', in a letter replying to a query by the Metropolitan of Kiev Joseph, urged his correspondent to accept the Union of the Churches.

⁹ Ζ. Ν. Τσιρπανλή, *Το Ελληνικό κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700). Συμβολή στη μελέτη της μορφωτικής πολιτικής του Βατικανού*, Θεσσαλονίκη 1980.

The text of the letter in question, first appeared in a book published by the Smolensk archbishop Leo Kreuzu in Polish in 1617 in Vilna. This letter, published in Polish, could have easily remained unknown to the public in general had it not been rendered in Latin ten years later and published in the “*Annalii Ecclesiasticorum*” of the Vatican.

Apart from a number of other clues, sound proof of the letter’s fakeness is provided by its dating, (*Anno septem millesimo mensis aprilis V. undecima currente indictione*), that is 5 April 1493. It should be noted that by this date, neither Niphon was a Patriarch yet, nor was Joseph elected to the Metropoly of Kiev.

Let us therefore add this letter to the numbers of forged documents fabricated to prove predefined events and conclusions. For the instigators of the documents in question were only seeking to legalise historically and provide the benefit of dating to their project: the subjecting the District’s Orthodox populace to the Latin Church.

STRESZCZENIE

Despina Stef. Michalaga, Ateny

Falszywy list patriarchy ekumenicznego Nifona do metropolity kijowskiego Józefa

Jeszcze do stosunkowo niedawna powszechnie akceptowano fakt, że w XV w. patriarcha ekumeniczny Nifon II, odpowiadając listownie na pytania zadane przez metropolitę kijowskiego Józefa, namawiał swego korespondenta do przyjęcia unii kościelnej.

Tekst tego listu ukazał się po raz pierwszy w księdze opublikowanej w języku polskim przez arcybiskupa smoleńskiego Leona Kreuzę w Wilnie w 1617 roku. List ten, wydrukowany po polsku, łatwo mógłby pozostać nieznamy ogółowi, gdyby nie został on dziesięć lat później przetłumaczony na łacinę i wydany w *Annalii Ecclesiasticorum* Watykanu.

Oprócz innych wskazówek, solidnym dowodem sfałszowania listu jest jego data napisania (*Anno septem millesimo mensie aprilis V. undecima currente indictione*), to znaczy 5 kwietnia 1493. Należy zauważyć, że w tym czasie ani Nifon nie był jeszcze patriarchą, ani Józef nie został wybrany na metropolitę kijowskiego.

Dodajmy więc, ten list do wielu innych sfałszowanych dokumentów sfabrykowanych w celu poparcia wcześniej określonych wydarzeń i wniosków. Albowiem pomysłodawcy

wymienionych dokumentów dążyli tylko do uprawomocnienia historycznie i zdobycia korzyści z datowania swego planu: podporządkowania lokalnej ludności prawosławnej Kościołowi łacińskiemu.